

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(Varia Nr. 8)

Григорій Васькович

**Емський указ
і боротьба за українську школу**

Мюнхен 1976

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(Varia Nr. 8)

Григорій Васькович

**Емський указ
і боротьба за українську школу**

diasporiana.org.ua

Мюнхен 1976

© Український Вільний Університет Мюнхен

Кооперативна друкарня «Ціцero», Цеппелінштрассе 67, 8000 Мюнхен 80

Емський указ і боротьба за українську школу

Шкільництва в Україні не можна розглядати окремо від політичних, економічних та загально-культурних подій і процесів, що відбувалися в російській імперії перших тридцять років 20-го сторіччя. Окремо взяті, вони не були б як слід зрозумілі тим, що мало ознайомлені з тодішніми східньо-європейськими проблемами. Особливо важливим, у тому випадку, є знання офіційної політики російського уряду супроти українського народу та його національних потреб, бо ця політика завдала надзвичайно великої шкоди Україні в кожному відношенні, а зокрема в ділянці освіти.

Першою трагічною подією для України новіших часів був розгром Кирило-Методіївського Братства 1847 року, — українського культурно-політичного осередку в Києві, створеного чільними представниками української патріотичної інтелігенції. Кільканадцять літ пізніше, московський уряд завдав чергового тяжкого удару українському народові заборонаю Валуєва 1863 року видавати українські книжки для школи і народньої освіти та безоглядним нищенням нових початків культурного піднесення. Протиукраїнську акцію уряду, що тоді відбувалася, закінчено заборонаю матірньої мови в школах, закриттям недільних шкіл, а також ліквідацією «Тимчасової педагогічної школи» в Києві, цієї корисної і необхідної для народньої освіти інституції.

Текст Емського «указу»

Та найбільшим по суті ударом для української національності під Росією був наказ заборони друкувати українською мовою всякі книжки, крім історичних документів та красного письменства.

Наказ про заборону підписав 30 травня 1876 р. цар Олександр II. Оригінальний текст цього наказу подає в своїм творі С. Єфремов. В українському перекладі він звучить так:

«Государ Імператор у 18/30 день минулого травня найвище веліти бажає:

1. Не допускати ввезення в межі імперії, без особливого на те дозволу Головного управління для справ друку, будь-яких книжок і брошур, видаваних за кордоном малоросійським нарiччям.

2. Друкування та видавання в імперії оригінальних творів і перекладів тим самим наріччям, за винятком лише: а) історичних документів і пам'яток та б) творів красного письменства, але з тим, щоб під час друкування історичних пам'яток безумовно дотримувався правопис оригіналів; у творах же красного письменства, щоб не було допущено жодних відхилень від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давався не інакше, як після розгляду рукописів у Головному управлінні для справ друку;

3. Заборонити також різноманітні сценічні вистави й читання малоросійським наріччям, а водночас і друк тим же наріччям текстів до музичних нот».

Цей царський наказ — за словами С. Єфремова — «засуджував на смерть письменство одного з найбільших слов'янських народів у Росії... Рівняючи до попередніх репресій, бачимо тут ще ступінь уперед: курс взято твердо й категорично, без жадних вагань. Коли Валуєвський циркуляр не кидав місця для путящої народньої книжки, то акт 1876 р. (Лекс Йозефовіяна) ставив хреста над українським письменством взагалі, не милуючи ні театра, ні навіть пісень (текстів до музичних нот)».

Заборона українських журналів, газет, наукових творів, перекладів з чужих мов на українську, а також шкільних підручників українською мовою та популярних книжок для народу тривала кругло 30 років, аж до першої революції в російській імперії 1905 р. Українська мова в школах, з народньої почавши, була заборонена аж до революції 1917 р. В цей тяжкий час, багато письменників, науковців і політичних діячів друкували свої твори українською мовою під прибраними прізвищами в сусідній Галичині.

Також велику шкоду у ділянці шкільництва спричинила українському народові дореволюційна система освіти, побудована на засадах становости. Російська імперія, як відомо, залишилася становою державою аж до падіння царату. Григорій Ващенко, висвітлюючи в своїх працях систему освіти царської імперії, подає про неї таке ствердження: «Станова система освіти дуже тяжко відбилася на дітях т. зв. нижчих станів, зокрема на дітях селян. Їм фактично була закрита дорога не тільки до високої школи, а навіть і до середньої освіти. А особливо у важкому стані перебували діти українських селян. Російська мова була для них незрозумілою. Тому школа мало давала їм знань, або давала знання в перекрученому вигляді. Мало того, школа навіть у здібних дітей не викликала охоти до науки і цікавості до читання книжок, бо вони були написані чужою мовою».

Дозволені урядом офіційні народні школи в Україні під Росією, після заборони в них рідної матірньої мови, стали до решти чужими і шкідливими українському народові. Чужа мова разом із становою системою освіти і чужим російським змістом навчання, що був панівним у школах, не абияк гамували розвиток народу на всіх ділянках життя. Не дивно, що за такої ситуації українські змагання під Росією ішли передусім за допущення рідної мови і національного змісту в школах. В наслідок того не було спроможности розгорнути творчу педагогічну працю над шкільними методами навчання і новими шляхами виховання, так, як це, звичайно, робиться у шкільництві державних народів.

Журнал «Світло» 1910-1914

На тлі існуючої дійсности між двома революціями, в найтяжчий час царської самодержавної реакції, відрадним явищем в ділянці народньої освіти була поява педагогічного журналу «Світло». Журнал почав виходити з вересня 1910 року і втримався протягом чотирьох років аж до вибуху світової війни, коли його заборонено державною владою одночасно з усіма іншими українськими виданнями.

Коли читаємо тепер, понад 65 років з часу його появи, цей перший в Україні під російською займанщиною дуже корисний педагогічний журнал, то справді із здивуванням і признанням повинні ствердити, що редактори «Світла» з надзвичайною посвятою і вмінням повних чотирьох років якнайкраще виконували свої завдання, не зважаючи на всякі труднощі підневільного життя. Журнал став авангардом боротьби за рідну школу, оформив і визначив основні напрямні для побудови і розвитку народньої освіти в Україні та спричинився до розбудження національної свідомости широких кіл гнобленого й пониженого українського вчителства і до його об'єднання. В тому саме історичне значення «Світла» та його редакторів співробітників, які, крім того, згодом, після революції 1917 року, мали неабиякий вплив на організування освіти в новоствореній українській державі.

Для піднесення національної свідомости українського вчителства та для збільшення його професійного знання і познайомлення з новими течіями закордонної педагогіки велике значення перед першою світовою війною мали учительські курси. Їх значення було тим більше, що вони творили сприятливий професійний форум, на якому національно свідомі українські вчителі мали змогу виступати перед численною аудиторією та перед викладачами й організаторами курсів, домагаючися визнання необхідности української мови в народніх школах в Україні, конечного впровадження українських книжок до шкільних бібліотек та в справі заведення українського змісту навчання. Крім того, вони домагалися впровадження головних предметів українознавства —

історії України, української літератури і мови — в програмах курсів і влаштували виставки українських книжок для курсистів. Журнал «Світло» поміщував багато звідомлень про ці курси, вважаючи їх за дуже корисні також через можливість згуртування на них українсько-го вчителства для спільних змагань за піднесення освіти українського народу.

Українські змагання за національну освіту і рідну мову відбувалися між двома революціями також на всеросійських учительських і земських з'їздах. Ініціативу у тих змаганнях давали українські громадські діячі — педагоги й редактори журналу «Світло» та вчителство об'єднане коло того журналу. Першим учительським з'їздом, в якому брали офіційну участь делегати нелегальної української Спілки Учителів, був Всеросійський Учительський З'їзд 1906 року. Щоб вислати делегатів на той З'їзд, Грінченко і його співробітники вирішили створити учительську організацію. Установчі збори, на яких створено першу таку організацію під назвою «Всеукраїнська Спілка Учителів» відбулися таємно наприкінці травня 1906 р. в Києві. Відомості про це опублікував учасник тих Зборів С. Черкасенко щойно після революції 1917 року в журналі «Вільна Українська Школа».

Та найбільші зусилля у ставленні необхідних домагань української початкової школи виявили українські освітні діячі на Всеросійському з'їзді учителів у Петербурзі в грудні 1913 року. Цьому з'їздові редактори і співробітники «Світла» присвятили особливу увагу, підготовляючи себе й широкі кола свідомого народнього вчителства до нього. Це видно з тих передових статей «Світла», присвячених З'їздові, що були друковані в журналі ще перед З'їздом, далі видно із звідомлень про З'їзд активної його учасниці Русової та з пороблених висновків у редакційній статті «Світла». Про участь українців в З'їзді Русова подає такі відомості:

«Чимало цікавого було, в так званій, «иностранческой» Комісії. Там 15 націй виносили на світ Божий свої страждання, свої жалі і невмірущі змагання до рідної освіти. Там часто хотілося плакати над долею усіх недержавних націй в Росії, а ще частіш там радісно билось серце від одностайности усіх змагань, від братерської єдности таких різних народів. Від холодної сибірської тайги до веселого степу українського немає рідної школи, немає національної освіти, від якої могли б посуватися вперед усі занедбані іногородці. Вони винесли на З'їзд свої скарги, свої жалі, вони голосно висловили права своїх націй на освіту, на національну культуру».

Березнева революція в російській імперії 1917 року принесла далекойдучі зміни в усіх ділянках суспільного життя народів Східної Європи. В наслідок революційних подій з волі українського народу проголошено в Києві 22 січня 1918 року незалежність Української Народньої Республіки. Акт проголошення довершила Українська Центральна Рада своїм IV Універсалом. Але побіч важливих і великого значення чинів Центральної Ради і Генерального Секретаріату в її діяльності на декотрих важливих відтинках державного будівництва були також великі занедбаня. Дуже занедбано в початковій стадії організацію оборони України і плянове формування військової сили. Тодішні партії, виховані на соціалістичних доктринах і без державної практики, не мали зрозуміння для військових справ. Вони не мали також ні практичного знання, ні особливого зрозуміння для адміністративного охоплення української території, визначеної Третім Універсалом. Це все важко відбилося в дальшій боротьбі України з Росією і фактично допроводило до падіння молодої держави. В першу чергу це відбилося на долі самої Центральної Ради, яка по однорічному періоді урядування впала в наслідок державного перевороту.

Державний переворот здійснено на З'їзді Союзу Земельних Власників, зібраному в Києві 29 квітня 1918 року. На ньому проголошено гетьманом України генерала Павла Скоропадського. Але нове Правління не мало опертя серед широких мас народу. Проти гетьманського панування зразу виступила опозиція, створена з тих політичних партій, що були в Центральній Раді та з інших українських організацій. Ця опозиція об'єдналася в політичну інституцію під назвою Український Національний Союз, який готувався до повстання проти гетьмана. Виступ повстанців очолений Директорією розпочався в листопаді 1918 року і в наслідок перемоги повстанських військових з'єднань над військами гетьмана 14 грудня 1918 року гетьман Скоропадський зрікся влади в користь Директорії.

Оці зміни державної організації в молодій українській національній державі, мали, в свою чергу, неабиякий вплив на освітні справи. Вони приносили з собою різні зміни в організації народнього шкільництва і загально-освітніх установ та витворювали великі труднощі в справному переводженні запланованих шкільних реформ. Для повноти картини треба додати, що в ході воєнних подій великі частини української території разом із столичним містом Києвом були окуповані неодноразово ворожими військами. Київ був окупований більшовиками в час від лютого до березня 1918 року та від лютого до вересня 1919 року і російською Добровольчою армією Денікіна з вересня до половини грудня

1919 року, а потім знову більшовиками. Це ще більше ускладнювало конструктивну працю на освітній ниві.

Всеукраїнські Учительські З'їзди

З вибухом революції 1917 р. постало в Києві українське громадське «Товариство Шкільної Освіти», складене кращими українськими педагогічними силами, щоб у новій ситуації перебрати справи народньої освіти. Головою цього Товариства обрано Івана Стешенка, визначного національно-освітнього діяча, літературознавця й поета, професора середніх і вищих шкіл. Його заступником став Петро Холодний, дуже талановита людина, з фаховою освітою в ділянці хемії, а разом з тим визначний український маляр і педагог. Очолене ними Т-во Шкільної Освіти зразу повело велику творчу працю на освітній ниві в нових умовах, що їх створила революція. За старанням того Товариства вже 18 березня 1917 року відкрито на власні кошти, з допомогою деяких заможних людей, першу українську ім. Т. Шевченка гімназію в Києві. Воно зорганізувало перший Всеукраїнський з'їзд українських учителів і професорів, який відбувся в квітні 1917 року та влаштувало в Києві лекторські курси в травні 1917 року для підготовки лекторів на літні учительські курси. Це Товариство зайнялося також виробленням української термінології з різних ділянок науки; устійненням українського правопису та виданням шкільних підручників, необхідних для українізації освіти. Літом 1917 року спеціальна комісія Т-ва Шкільної Освіти виробила плян єдиної школи на Україні, який розглянено на другому Всеукраїнському учительському з'їзді в серпні 1917 року і який творив основу Проекту єдиної школи, опрацьованого пізніше комісіями українського міністерства освіти.

Та головне значення для розвитку національного шкільництва й освіти в Українській Народній Республіці мали два Всеукраїнські Учительські З'їзди, два Всеукраїнські Професійні Учительські З'їзди, З'їзд Представників «Просвіт» та нарада в справі організації народньої освіти на Україні 15-20 грудня 1917 року. Перший Всеукраїнський Учительський З'їзд відбувся вже три тижні після вибуху революції 5-6. 4. 1917 р. скликаний Т-вом Шкільної Освіти з участю коло 500 делегатів, учителів середніх міських і народніх шкіл. На ньому вперше вільно, в національному дусі, дискутовано над питанням школи і прийнято ряд постанов, що визначали форми проведення українізації школи.

З постанов бачимо, що в питаннях нижчої школи З'їзд головну вагу клав на необхідність установаження школи одного типу, а далі вирішив завести українську мову й навчання українських дисциплін в усіх початкових школах. І справді, згідно з тими постановами, ці три головні завдання з того часу були незмінно продовжувані українським свідо-

ним вчительством по всій Україні, де тільки була для того спроможність в бурхливий час революції.

Чотири місяці після першого З'їзду учителів і на підставі його постанови про потребу скликати черговий З'їзд, в серпні 1917 року відбувся Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд з участю понад 700 членів, у тому 62 учителів середніх шкіл. З уваги на те, що в час між двома З'їздами постала центральна крайова влада у виді Генерального Секретаріату (Автономного уряду України), резолюції II-го З'їзду були наче програмою діяльності для Генерального Секретаріату Освіти. Про це навіть заявив З'їзд на самому вступі ухвалених резолюцій.

Українізація шкільництва

Не зважаючи на революційний час, українські освітні діячі надавали велике значення освітній справі. Праця в цій ділянці пішла зразу після падіння царату двома шляхами. З одного боку ставлено домагання, щоб російське Тимчасове Правительство ввело українізацію всіх родів шкільництва, а крім того, самочинно приступлено до організування українських шкіл. В наслідок українських домагань в березні 1917 року Тимчасове Правительство висловилося «за допущення в школах Київської шкільної округи навчання всіх предметів українською мовою, при умові забезпечення меншості учнів не-українців викладів мовою російською». Внедовзі потім міністер освіти Тимчасового Правительства Мануйлов видав розпорядок у справі української школи, який, як подає Д. Дорошенко, зводився до таких основних пунктів:

«1) В народніх школах заводилася наука українською мовою при забезпеченні прав національних меншостей; московська мова ставала обов'язковим предметом навчання від другого року науки;

2) в учительських семінаріях і інститутах на Україні заводиться наука української мови, літератури, історії і географії;

3) У вищих школах заснуються катедри української мови, літератури, історії і права».

Крім того в квітні 1917 року Тимчасове Правительство іменувало українського педагога проф. М. Василенка куратором Київської шкільної округи, до складу якої в той час входили Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина й Полтавщина. Помічником куратора цієї округи призначено В. Науменка і при кінці літа 1917 року піднесено його на становище куратора тому, що М. Василенко був призначений на товариша міністра освіти.

Але практично російське Тимчасове Правительство зробило дуже мало для української освітньої справи, бо не перевело жодних рішучих заходів до реалізації своїх постанов і не давало потрібних грошових засобів на утримання українських шкіл, особливо середніх, тоді як роз-

будоване на Україні російське шкільництво було державою повністю забезпечене. До того російські урядовці шкільних округ і ворожо наставлене до українців російське учительство творило на місцях сильний спротив практичному переведенню українізації. Що саме було постановлено Тимчасовим Правительством практично зробити в ділянці освіти для України, бачимо з такого ствердження С. Сірополка. Він пише: «Тимчасовий уряд зовсім не давав коштів на утримання українських шкіл, і лише 8 серпня 1917 року затвердив законопроект міністра освіти Тимчасового уряду про відкриття двох українських державних гімназій, про заснування при Київському університеті кафедр української мови, літератури історії і права, про допомогу 20 тисяч карбованців на видання українських підручників та 5 тисяч карбованців Українському Науковому Товариству в Києві. Зрозуміла річ, пише далі Сірополко, що таке глумливе ставлення Тимчасового уряду до культурних потреб України, де кожне містечко, село і хутір намагалися мати в себе ту чи іншу школу, поглиблювало неприязнь українського народу до Росії».

З почину самого громадянства зроблено досить багато в ділянці українізації освіти вже в перших кількох місяцях революції по цілій Україні, а зокрема в столиці — Києві. Д. Дорошенко подає за Вістником ч. 138, стор. 281, що «Перші кроки в справі введення української мови до школи були зроблені в Києві в перших же днях революції: Гласний Київської міської думи Н. Ярошевський вніс пропозицію негайно завести шкільне навчання в міській школі ім. С. Ф. Грушевського (батька М. С. Грушевського) на Куренівці — українською мовою. Дума одноголосно ухвалила цю пропозицію. В половині березня при шкільній Комісії Київської Міської Управи була заснована спеціальна підкомісія, яка мала «розробити в усій широті питання про заведення української мови в міських школах Києва». До Комісії було запрошено проф. М. Грушевського, В. Ігнатовича, Т. Лубенця, Ів. Стешенка. Комісія зразу ж призначила 500 рублів на закупно українських книжок і портретів Т. Шевченка для міських шкіл».

В журналі «Вільна Українська Школа», ч. 1. за вересень і ч. 2 за жовтень 1917 р. маємо інформації про відкриття нових гімназій у Києві й інших містах України. Про відкриття першої української ім. Т. Шевченка гімназії в Києві, що відбулося в березні 1917 р., ми вже згадували вище. Вона мала дві підготовчі і 1-3 класи. Того ж року у вересні відкрито ще три гімназії в Києві: Другу українську державну гімназію ім. Кирило-Методіївського Братства, яка мала одну підготовчу і 1-8 клас, Третю українську гімназію в складі підготовчої і 1-3 класи та Четверту українську гімназію, яку відкрито т-вом «Просвіта» на Шулявці — передмісті Києва — в складі двох підготовчих і першої класи.

Загалом до осені 1917 року взято дозволів на відкриття 53 українських середніх шкіл на громадські або приватні кошти, з того на Київщині 18, на Полтавщині 16, на Поділлі 5 гімназій і 1 реальної школи, на Чернігівщині 1, на Катеринославщині 2, на Херсонщині 5, на Волині 2. Крім того відкрито гімназії в Харкові, Катеринодарі, в Дмитрівцях коло Таганрогу і в Ростові над Доном.

Народні школи українізовано в Україні загально з початком шкільного року 1917-1918. Цим ділом займалися громадські й повітові установи та інші українські організації, згідно з напрямними учительських з'їздів, Генерального Секретаріату Освіти і Всеукраїнської Спільки Учителів. Найскоріше українізовано початкові школи всюди там, де були на місцях кваліфіковані учителі українці та де були в розпорядності необхідні шкільні підручники до навчання предметів. У процесі українізації початкових шкіл переведено також церковно-парафіяльні школи під заряд земських і міських управ. Тим способом широкі кола громадянства практично причинялися до реалізації принципу єдиної школи.

Діяльність Міністерства освіти

У червні 1917 року Центральна Рада установила перший Генеральний Секретаріат (автономний уряд України), в якому пост Генерального секретаря Освіти обняв Іван Стещенко — голова Товариства Шкільної Освіти. Його помічником у тому уряді стає Петро Холодний. З того часу Генеральний Секретаріат Освіти перебрав керівництво освітніми справами в Україні, і після затвердження російським урядом «Тимчасової інструкції для Генерального Секретаріату» (17 серпня 1917 року) все шкільництво на території трьох шкільних округ — Київської, Харківської і Одеської — також формально перейшло під його управу. Ще 9 липня 1917 року Генеральний Секретаріат видав декларацію, в якій про освіту сказано так: «В справі народньої освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведення на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртованні їх у професіональні товариства. В справі позашкільної освіти Секретаріат має на меті за допомогою культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носить територіяльний характер, а зараз має скористуватися існуючим органом влади, як от шкільні округи, або громадянськими інституціями, з якими зав'яже самі тісніші стосунки. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті».

8 жовтня І. Стещенко виголосив програмову промову перед начальниками середніх і нижчих шкіл Києва та перед головами батьківських Комітетів — звичайно, в більшості це були росіяни, — у якій підкреслив, що «з появою на Україні Крайової влади українська мова стала мовою офіційною. Він зазначив, що український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси меншостей мають бути взяті до уваги. Одне всі народності, які живуть на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України. Отже українознавство повинно бути обов'язковим для всіх повноправних шкіл України». Згідно з наведеним проголошенням і думками, висловленими І. Стещенко, Генеральний Секретаріат наполегливо старався здійснювати намічені пляни в ділянці шкільництва й освіти, поборюючи при тому великі труднощі, спричинені тими обставинами, що їх залишив старий режим, і тими ускладненнями, які витворила революція в Україні.

Крім самих старань зробити народню школу національною і близькою українській дитині, йшли старання Міністерства Освіти також у тому напрямі, щоб зробити її доступною всім дітям шкільного віку. Доказом того є факт, що після проголошення Української Народньої Республіки суверенною державою 22 січня 1918 року, Міністерство Народньої Освіти під керівництвом І. Стещенка ухвалило постанови про всенародне навчання, спираючись на ухвалах другого Всеукраїнського Учительського З'їзду. Їх оформлено в такі точки:

«1. В Українській Народній Республіці всім дітям шкільного віку повинна бути забезпечена можливість одержати безплатну освіту в добре zorganizованій загальноосвітній школі.

2. Час науки в народній школі — 7 років. Перший ступінь 4 роки, другий (продовження) — 3 роки.

Увага: В першу чергу забезпечується перший ступінь.

3. Школи відчиняють місцеві самоврядування в залежності від кількості дітей шкільного віку, пристосовуючи кількість шкіл до чотирьох груп шкільного віку дітей: 7, 8, 9, 10 років для першого ступеня і 11, 12 і 13 — для другого ступеня.

4. Кількість дітей на одного учителя повинна бути ні в яким разі не більша 40 душ.

5. Утворення шкільної сітки і складення фінансового пляну для її здійснення доручається міським і повітовим земським самоврядуванням.

6. Утримання в народній школі першого ступеня з державних коштів буде 1800 карб. на рік і 150 карб. на навчання закону Божого за кожний комплет, а всього на комплет (40 учнів) на рік 1950 карб.

7. Приватним безплатним школам лишається право включатися в шкільну сітку через відповідне місцеве самоврядування на загальних основах».

Загально беручи, діяльність Генерального Секретаріату Освіти, а від проголошення самостійності України, Міністерства Народної Освіти, проявилася практично на всіх ділянках народної освіти: при унап-рямлюванні організації народних і середніх шкіл, при розбудові плянів для організації дошкільного виховання і позашкільної освіти, при ви-працьованні плянів організації професійних шкіл, при налаштуванні ка-тедр українознавства на існуючих в Україні університетах та відкритті нових університетів і високих шкіл. Нижче подаємо загальні статисти-чні дані про розбудову шкільництва й поширення освіти в Україні, що його проводила українська влада в час від вибуху революції до большевицької окупації України. Ці дані наводимо за книжкою С. Сі-рополька «Історія освіти на Україні», в якій він покористувався дже-рельною працею С. Постернака «Із історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 рр.», Київ 1920 р. Там подається такі дані:

В 1918-19 шк. Р. налічувалося в початкових школах 46.711 компле-тів: школою було забезпечено 67,7% дітей шкільного віку.

1 листопада 1918 р. в Україні було 1.162 вищих початкових шкіл.

1 січня 1919 середніх шкіл в Україні було:

Школи:	Державні:	Громадські:	Приватні:	Разом:
Хлоп'ячі гімназії	143	243	88	474
Реальні школи	41	20	9	70
Дівочі гімназії	18	166	178	362
Дівочі інститути	4			4
Комерційні школи		72	19	91
Торговельні школи		14	4	18
Духовні семінарії	9			9
Дівочі епарх. школи	15			15
Духовні школи	30			30
	260	515	298	1073

5 жовтня 1917 р. був відкритий у Києві Український Народний Уні-верситет.

7 листопада 1917 р. відкрито Українську Академію Мистецтв.

6 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського Державного Уні-верситету в Києві, що був раніш Народнім.

6 жовтня 1918 р. товариство «Просвіта» в Полтаві відкрило Україн-ський історично-філологічний факультет у Полтаві.

22 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі.

14 листопада 1918 р. була відкрита Українська Академія Наук у Києві.

Літом 1917 р. за допомогою Всеукраїнської Учительської Спілки організовано до сотні учительських курсів в Україні.

Літом 1918 р. Міністерство освіти організувало 64 курси, з них 59 українських та 5 — жидівських і польських.

Наприкінці жовтня 1918 р. було в Україні 952 діяльні «Просвіти».

1917 р. виходили 63 періодичні видання українською мовою та видано 747 назв книжок українською мовою, 452 — російською, 174 іншими мовами, разом 1373 назви книжок.

1918 р. виходили 83 періодичні видання українською мовою та видано 1.084 назви книжок українською мовою, 386 — російською, 56 іншими мовами, всього 1526 назв книжок.

В теоретичній ділянці Міністерство освіти УНР виявило також великі старання, займаючись такими важливими питаннями, як опрацювання проекту єдиної школи і плану управління освітою. Розпочата тоді праця мала творити основи для розбудови українського шкільництва. Проект єдиної школи, що був розглянений на другому Всеукраїнському учительському з'їзді, перейшов до дальшого опрацювання в окремій Комісії Міністерства освіти, тоді як проект управління освітою ухвалено на спеціальній нараді, що її скликав Генеральний Секретаріят Освіти для основного обговорення питань організації народньої освіти. Ця нарада відбулася в час від 15-20 грудня 1917 р. Через гетьманський переворот і упадок Центральної Ради працю над обидвома цими проектами — як подає С. Сірополко — завершено щойно в добі Директорії, яка також формально затвердила ці важливі проекти. Вони важливі для нас як історичні документи особливо тому, що в них відбитий дух української загальногромадської демократичної думки, яка була провідною в усіх починах і працях освітніх діячів у ділянці українського національного шкільництва в Самостійній Українській Державі, та є доказом самостійної творчості українських педагогів на освітній ниві. Ці проекти свідчать також про те, що українські педагоги були добре ознайомлені з західноєвропейськими та американськими педагогічними ідеями і практичним їх застосуванням у шкільництві тих народів.

Журнал «Вільна Українська школа» 1917-1920

Дзеркалом праці на освітній ниві в час української національної державности є журнал «Вільна Українська Школа», орган Всеукраїнської Учительської Спілки, так, як журнал «Світло» був таким дзеркалом змагань українства в тій ділянці до першої Світової війни. Однак-

во велике значення тих обох журналів для освітньої справи треба передусім шукати в їх національному і фахово-педагогічному підході до питань українського шкільництва, при чому журнал «Вільна Українська Школа» був фактично прямим продовженням «Світла» в нових пореволюційних обставинах. Про це неодноразово писали самі редактори Вільної Української Школи, а найвиразніше подано це твердження у «Справозданні» редакції журналу, вміщеному в матеріялах другого З'їзду делегатів Всеукраїнської Учительської Спілки.

У період української державности журнал ВУШ виходив безперервно при кожній політичній владі, не зважаючи на зміни і перевороти в Україні за два революційні роки. Завдяки тому маємо надзвичайно цінний історичний матеріял про напрям і шляхи українських освітніх змагань у їх перших початках пореволюційного розвитку. Видавці, редактори й співробітники Вільної Української Школи, так як і члени Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки, були ентузіястами педагогічного діла. Їх старання ішли в напрямі створення на просторі цілої України єдиної національної школи, доступної для всіх верств українського народу так, як це ухвалив, за їхньою власне ініціативою, Другий Всеукраїнський Учительський З'їзд у серпні 1917 р. Тій справі вони віддавали увесь свій час, знання й творчу працю, розгортаючи діяльність в усіх освітніх ділянках. Проте, через ускладнену політичну ситуацію освітні діячі не були спроможні провести своїх планів практично в такій мірі, як того бажали. Ще в добу Центральної Ради, коли при владі в Генеральнім Секретаріяті Освіти були однодумці українського організованого учительства, розбудова шкільництва проходила наміченим на учительських з'їздах шляхом. Труднощі щоправда були через брак потрібної кількості фахових учителів на місцях, через брак шкільних підручників і матеріяльних засобів у достатній мірі на уладження шкільних приміщень, та через спротив російського учительства в Україні, яке ворожо ставилося до справи українізації шкільної освіти. Але між владою Центральної Ради і керівними чинниками українського організованого учительства не було різниць у постановці шкільної справи. В людей, які відповідали за розбудову шкільництва так з рамени уряду, як і з рамени організованого учительства, не було протилежних педагогічних концепцій. Ситуація змінялася кожноразово щойно з приходом нової влади до Києва і журнал ВУШ фіксував ці зміни з почуттям непевности й страху у випадку большевицької окупації з резервою і сумним досвідом у час гетьманського панування та з великою радістю і надією з приходом до влади Директорії УНР.

Окремою ділянкою, якій присвячено багато уваги на сторінках ВУШ, були широкі інформації українських педагогів про ворожий спротив

російського вчителства, виявлений супроти українських освітніх змагань. Ці інформації спиралися на фактичний матеріал, отриманий переважно з міських середніх шкіл в Україні. Вони свідчать про повне зневажливе ставлення російського вчителства та російських працівників шкільної адміністрації до українського народу в найважливішій ділянці його суспільного життя в ділянці народної освіти, при чому ці жалюгідні, ворожі акції, свідомо й пляново велися не будь-де, а зокрема в столичному місті Києві. До того, носії тих ворожих акцій жили на кошт українського народу.

Журнал ВУШ багато містив актуальних статей, написаних фаховими педагогами про питання організації нової школи та про методику викладання окремих предметів. Кожне число журналу подавало три, чотири, а то й більше статей, призначених справам самої народної школи і тим способом якоюсь мірою заповнювано прогалину, спричинену браком літератури українською мовою. За короткий час вільного, державного життя, очевидно, не було змоги створити теоретично-педагогічних творів більшого формату, і тому статті ВУШ, в яких насвітлювано й обговорювано окремі проблеми педагогіки, мали не абияке значення для учителів. Щоби бути на височині завдань у змаганнях за українську національну освіту, українські педагоги повинні були пильно вивчати фахову літературу, передусім ту літературу, що виходила російською мовою в оригіналі або передруковану з чужих мов. З публікацій «Світла» і ВУШ випливає, що вони робили це дуже пильно й тим способом набули великого знання, яке їм придалося в час самостійного ставлення й побудови системи національної освіти в новій українській державі. Проте, користаючи з російських фахових творів і різних педагогічних журналів та із закордонних творів, перекладаних на російську мову, українські педагоги повністю негували російську систему освіти і методи навчання царського періоду. Орієнтація виразно була спрямована на Західню Європу й Америку. Вони шукали на Заході джерел поступової педагогічної думки і все, що здавалося їм цінним, було предметом обговорення в українських педагогічних журналах та інших виданнях.

Проект єдиної школи

У революційні 1917-1918 роки українські освітні діячі особливу увагу присвячували організаційним питанням єдиної школи, інтенсивно займаючись випрацюванням якнайкращої системи та програм навчання для нової школи. Намагання ішли як з боку організованого вчителства, так і з боку урядових кіл в тому напрямі, щоб школа в Україні була національно-демократичною, з єдиною системою освіти для всієї Соборної української держави, щоб усі соціальні верстви мали

однакове право на освіту та щоб нова система освіти забезпечувала перехід від найнижчого до найвищого ступня школи.

Коротко, але дуже чітко оформлений нарис пляну єдиної школи складений за вимогами педагогічної науки та, спертий на досвід народів Західної Європи й Америки, був поміщений в другому числі журналу ВУШ у жовтні 1917 р., після того, як його схвалено на Другому всеукраїнському учительському з'їзді.

Накреслений плян опрацьовувала далі низка Комісій Ген. Секр., а потім Міністерства освіти під керівництвом П. Холодного, щоправда, з деякими перервами за часів панування Гетьмана. Закінчено його аж за доби Директорії. Опрацьовувано, передусім, систему загальної освіти під назвою «Єдиної школи». Готовий «Проект єдиної школи на Україні», а саме: його перша частина «Основна школа» був надрукований Міністерством освіти, як окреме видання 1919 р. у Кам'янці на Поділлі, величиною 172 стор. друку. Два роки пізніше, 17 червня 1921 р., Рада Республіки — український законодавчий орган на еміграції — затвердив цей проект єдиної школи на своєму засіданні в Тарнові. Згідно з ним загально-освітня школа мала тривати 12 років і поділялася на два цикли: перший цикл 8 років — другий 4 роки.

В «Історії освіти на Україні» Ст. Сірополка, є згадка про те, що «за програмою єдиної школи в 1919 р. провадилося навчання в школах Поділля», тобто на території, яка залишилася ще на той час під владою Директорії. Цей самий автор у статті «Невіджалувана втрата (Пам'яті П. Холодного)» пише про значення проекту єдиної школи таке: «можна бути певним, що життя оправдає його (П. Холодного) довголітню працю, бо в ній знайшли своє місце найкращі педагогічні вимоги нашого часу. — Ми маємо втіху бути свідками повного признання засад української єдиної школи з боку реформних Комісій в Чехо-Словаччині, бо й вони будують свій проект єдиної школи на аналогічних засадах. — Ми маємо також певні дані, що й окупаційна влада на Україні використала у свій час проект єдиної школи, коли ревірувала наклад першої книжки «Проект єдиної школи на Україні» з Кам'янецької друкарні та розіслала примірники «Проекту» по різних школах України».

Проект управління освітою

Крім проекту єдиної школи, Генеральне Секретарство Освіти опрацьовувало також плян управління освітою в Україні. Підготовою З'їзду, для нарад в справі організації народньої освіти, зайнялося, з рамени Ген. Секр. Освіти і Генер. Шкільної Ради, Організаційне Бюро на чолі з Ст. Сірополком. З'їзд відбувся 15-20 грудня 1917 р. з участю 141 делегатів з правом вирішального голосу і 50 делегатів з правом дорадчого голосу. Його відкрив Генер. Секретар Освіти Ів. Стешенко, основний

реферат на тему «Плян управління справою освіти на Україні» відчитав на ньому П. Холодний.

Від Голови Організаційного Бюра для підготовки цього З'їзду Ст. Сірополка маємо ще деякі уточнені відомості про проєкт управління освітою та про його урядове затвердження Директорією. Він подає їх в «Історії освіти на Україні» пишучи так:

«24 лютого 1919 р. в Рівному Директорія затвердила закон про управління освітою. Згідно з цим законом, управління народньою освітою децентралізується, а саме, передається колегіальним органам із представників трьох елементів — землі (представники місцевого самоврядування), влади (комісар народньої освіти) та зорганізованого учительства (виборні члени учительських спілок). Отже, заснування шкільних рад при земствах та введення в шкільні управи *ex officio* членів земських управ мало своїм завданням міцно зв'язати шкільне управління з самоврядуванням. З другого боку, введення комісарів освіти в число членів шкільних управ і призначення їх головами цих управ, дало міністерству освіти можливість мати постійну контролю над місцевими освітніми установами. Той самий закон утворив при міністерстві освіти Головну Шкільну Раду в складі 21 члена, як дорадчий орган».

Принципи нової української школи

Головна ціль і настанова українських педагогів — творців нової школи в добу національного відродження — не змінилася з приходом большевиків, які в лютому 1919 р. захопили частину України разом із столичним містом Києвом. Видання «Інструкції Центрального Бюра Всеукраїнської Учительської Спілки до всіх місцевих учительських організацій» із закликом «прийняти найближчу участь в культурно-просвітній і шкільній праці радянської влади», вони зразу, на сторінках журналу ВУШ, зайняли становище до найбільш актуальних освітніх питань. Перед обличчям нової ситуації вони хотіли висвітлити і чітко уточнити, на сторінках власного журналу, правдиві факти про дотогочасні прийоми, старання і здобутки українського вчительства в ділянці освіти та про їх пляни на майбутнє. Зокрема хотіли внести ясність у питання, які стосувалися чотирьох принципів нової школи, а саме: 1. принципу національного (рідна мова і українознавчі предмети), 2. принципу соціального (єдина школа для всіх верств народу), 3. принципу виховного (не тільки вчити, але й виховувати в національному дусі) та 4. принципу діяльного (збудувати трудову школу в Україні).

Згідно з такими принципами, школа в Україні мала бути рідною народові по мові і змісті навчання, вона мала бути єдиною — доступною для всіх громадян держави, по своєму характері мала бути діяльною, а до того не лише навчальною, але також у великій мірі виховною. Зма-

гання за принцип перший, тобто за національний характер школи — за рідну мову й український зміст навчання у ній — були завжди головними і в загальному найважливішими завданнями педагогічних діячів в усій їх діяльності як під царським режимом так і в добу національної державности. Ці змагання впливали з внутрішньої потреби українського народу в його природньому рості і духовому розвитку. Вони були розбуджені ідеями свободи і справедливости, тими величними ідеями людства, які найсильніше вдарили ворожий режим царського самодержавія.

І треба підкреслити, що змагання українців на освітній ниві, які з великою напругою проходили між двома революціями 1905-1917 не були даремні, хоч і не змогли увінчатися бажаною перемогою. Вони не були даремні в тому змислі, що з часу революції 1917 р. український народ, завдяки своїй твердій поставі і наполегливій праці в ділянці змагань за українську мову й освіту таки користується рідною мовою вже майже 60 років у школі і в громадському житті в письменстві і культурній творчості, — в усіх ділянках життя. Хоч Україна не здобула тоді волі й державної самостійности, то проти мови нова російська окупаційна влада не відважилася виступити в такий спосіб, як це роблено за часів царату. В новій ситуації накинено лише чужу українському духові марксистсько-ленінську ідеологічну доктрину діямату, на базі якої мала б бути будована, за концепцією ворога, вся культура народу та накинено ще більше як за царських часів чужий, ворожий Україні зміст навчання і виховання. Але мова залишилася українська. Це, річ ясна, не поправило ситуації народу, порівнюючи з дореволюційними часами, в питанні національного змісту навчання, проте, стосовно мови, ситуація змінилася основно, хоч і далі існує постійна та щораз більша загроза русифікації.

Використана література

Григорій Ващенко, Розвиток советської педагогіки і школи. «Визвольний Шлях», кн. 1 (203), Лондон 1965.

«Вільна Українська Школа» (педагогічний журнал), pp. 1917-1920.

Михайло Грушевський, Ілюстрована історія України. Київ-Відень 1921.

Володимир Дорошенко, Українство в Росії, Новітні часи. Відень 1917.

Дмитро Дорошенко, Нарис історії України. Вид. друге, Мюнхен 1966.

Дмитро Дорошенко, Історія України (1917-1923), томи I і II, Ужгород 1930-1932.

Михайло Драгоманов, Народні школи на Україні. Женева 1877.

Олександра Я. Єфименко, Історія українського народу. Харків 1922, т. 2.

Сергій Єфремов, Історія українського письменства. 4 вид., Київ-Ляйпциг 1919, т. 2.

II З'їзд делегатів Всеукраїнської Учительської Спілки. Київ 1919.
Василь Іванис, Симон Петлюра — Президент України. Торонто 1952.
І. Крилов, Система освіти на Україні (1917-1930). Мюнхен 1956.
Олександр Лотоцький, Сторінки минулого. Т. III, Варшава 1934.
«Світло» (педагогічний журнал), рр. 1910-1914.
Справоздання Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки
від 15. 8. 1917 до 1. 1. 1919. Київ 1919.
Степан Сірополко, Історія освіти на Україні. Львів 1937.